

HADYA SHARTNOMASI ORQALI AYOLLARNING MULKIY HUQUQLARINI TA'MINLASH: MILLIY QONUNCHILIK VA AMALIYOT MUAMMOLARI

Toshmamatova Shaxrizoda Dilmurod qizi

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti

“Yurisprudensiya” yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada hadya shartnomasi institutining ayollarning mulkiy huquqlarini ta'minlashdagi o'rni, milliy qonunchilikdagi huquqiy asoslari hamda amaliyotda uchraydigan muammolar tahlil qilingan. Maqolada O'zbekiston Respublikasining fuqarolik huquqi tizimida hadya shartnomasi mulk huquqini bepul o'tkazishning muhim shakllaridan biri sifatida qaralib, u orqali ayollarning iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlash imkoniyatlari yoritilgan. Maqolada hadya munosabatlarining huquqiy tartibga solinishi, taraflarning huquq va majburiyatlari hamda amaliyotda yuzaga keladigan nizoli holatlar ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: hadya shartnomasi, mulkiy huquqlar, ayollar huquqlari, fuqarolik huquqi, mulk huquqi, gender tengligi, milliy qonunchilik, huquqiy kafolatlar.

Kirish.

Bugungi kunda fuqarolik-huquqiy munosabatlarda mulkiy huquqlarni ta'minlash va ularni samarali himoya qilish masalasi har qanday demokratik jamiyatning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ayollarning mulkiy huquqlarini kafolatlash, ularning iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlash va jamiyatdagi teng imkoniyatlarini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biridir. Ushbu jarayonda hadya shartnomasi instituti muhim huquqiy vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u orqali mulk bepul asosda boshqa shaxsga o'tkaziladi va bu ayollarning mulkiy imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining asosiy qonuni bo‘lgan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning jinsidan qat’i nazar teng huquqliligi prinsipi mustahkamlangan [1]. Konstitutsiyaning tegishli normalari ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar yaratilishini kafolatlab, mulkiy munosabatlarda ham kamsitishga yo‘l qo‘yilmasligini belgilaydi. Bu esa hadya shartnomasi orqali mulk huquqini amalga oshirish jarayonida gender tenglikni ta’minlashning konstitutsiyaviy asosini tashkil etadi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining amaldagi fuqarolik huquqi tizimida mulkiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy hujjatlardan biri bo‘lgan O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida hadya shartnomasining huquqiy tabiati, taraflarning huquq va majburiyatlari hamda shartnomaning tuzilish tartibi aniq belgilab qo‘yilgan [2]. Mazkur kodeksning tegishli normalariga muvofiq, hadya shartnomasi bir tomon (hadya qiluvchi) ikkinchi tomonga (hadya oluvchiga) mulkni bepul berishi bilan ifodalanadi. Ushbu institut ayollarning mulkka egalik qilish, undan erkin foydalanish va tasarruf etish huquqlarini amalga oshirishda muhim huquqiy mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, hadya shartnomasi orqali mulk o‘tkazish jarayoni ko‘pincha oilaviy munosabatlar doirasida amalga oshiriladi. Bu holatda ayollarning mulkiy huquqlari ba’zan to‘liq amalga oshirilmasligi yoki ijtimoiy bosim ostida cheklanishi mumkin. Shu sababli, huquqiy kafolatlar mavjud bo‘lishiga qaramay, amaliyotda ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, hadya shartnomasini rasmiylashtirishda shaffoflikning yetarli emasligi, taraflar huquqiy bilimining pastligi hamda huquqiy himoya mexanizmlaridan yetarli darajada foydalanilmasligi shular jumlasidandir. Bundan tashqari, fuqarolik huquqida shartnomaviy munosabatlar erkinligi prinsipi mavjud bo‘lib, bu taraflarga o‘z xohishiga ko‘ra shartnoma tuzish imkonini beradi. Biroq ushbu erkinlik amalda har doim ham teng huquqlilikni kafolatlay olmaydi. Ayniqsa, ayollar manfaatlari bilan bog‘liq holatlarda ijtimoiy omillar huquqiy munosabatlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois hadya shartnomasi institutini qo‘llashda nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy yondashuv ham muhim ahamiyat kasb etadi.

So‘nggi yillarda mamlakatda gender tengligini ta‘minlash va ayollarning iqtisodiy huquqlarini mustahkamlash bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayon hadya shartnomasi kabi fuqarolik-huquqiy institutlarning yanada takomillashuviga va amaliyotda samarali qo‘llanilishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, mavjud huquqiy mexanizmlarni yanada kuchaytirish va ularni amaliyotga to‘liq tatbiq etish zarurati saqlanib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu maqolani tayyorlash jarayonida bir nechta ilmiy-tahliliy metodlardan kompleks ravishda foydalanildi. Avvalo, huquqiy tahlil metodi orqali hadya shartnomasiga oid milliy qonunchilik normalari va ularning ayollarning mulkiy huquqlarini ta‘minlashdagi o‘rni o‘rganildi. Shuningdek, tizimli yondashuv metodi asosida hadya shartnomasi fuqarolik huquqi tizimining boshqa institutlari bilan o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi. Qiyosiy-huquqiy metod yordamida milliy amaliyotdagi holatlar umumiy fuqarolik-huquqiy tamoyillar bilan solishtirildi. Miqdoriy tahlil metodi asosida rasmiy statistik ma‘lumotlar va mavjud raqamli ko‘rsatkichlar umumlashtirildi. Sotsiologik yondashuv orqali esa ayollarning mulkiy huquqlarga munosabati hamda jamiyatdagi ijtimoiy omillar ta‘siri o‘rganildi. Bundan tashqari, induksiya va deduksiya metodlari yordamida alohida holatlardan umumiy xulosalar chiqarildi hamda umumiy nazariy yondashuvlardan amaliy natijalarga kelindi. Analitik metod esa mavjud muammolarni aniqlash va ularni ilmiy asosda baholashda qo‘llanildi. Natijada maqola kompleks ilmiy yondashuv asosida shakllantirilib, hadya shartnomasi institutining amaliy va nazariy jihatlari chuqur tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar.

Hadya shartnomasi fuqarolik huquqida mulkni bepul o‘tkazishning muhim huquqiy instituti sifatida qaraladi va u mulkiy munosabatlarning ijtimoiy-iqtisodiy tizimdagi o‘rnini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda mulk huquqini rasmiylashtirish jarayonlarining kengayishi, ayniqsa ayollarning iqtisodiy huquqlarini ta‘minlash masalasiga bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra [3], so‘nggi yillarda fuqarolik-huquqiy bitimlar soni barqaror o‘shish tendensiyasiga ega bo‘lib, 2023-yilda notarial rasmiylashtirilgan bitimlar soni 1,3 milliondan oshgan. Ushbu bitimlar tarkibida hadya shartnomalari ham muhim o‘rin egallaydi. Bu holat jamiyatda mulkni rasmiy ravishda bepul o‘tkazish amaliyoti keng qo‘llanilayotganini ko‘rsatadi.

Gender jihatidan tahlil qilinganda, ayollarning mulkiy huquqlarga ega bo‘lish imkoniyatlari so‘nggi yillarda sezilarli darajada kengaygan. Rasmiy statistik indikatorlarga ko‘ra [4], O‘zbekistonda ayollarning iqtisodiy faollik darajasi 2024-yilda taxminan 45 % ni tashkil etgan. Bu ko‘rsatkich ayollarning mehnat bozori, daromad va mulk egaligi jarayonlarida tobora faol ishtirok etayotganini anglatadi. Hadya shartnomasi aynan shu jarayonda ayollarga mulkka egalik qilish imkonini beruvchi muhim huquqiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, hadya shartnomalarining asosiy qismi oilaviy munosabatlar doirasida tuziladi. Sotsiologik kuzatuvlar natijalariga ko‘ra [5], mulkni hadya qilish holatlarining 50–60 % qismi yaqin qarindoshlar o‘rtasida amalga oshiriladi. Bu holat ayollarning mulkiy huquqlari ko‘pincha oilaviy tuzilma ichida shakllanishini bildiradi. Shu bilan birga, bu jarayonda huquqiy himoya mexanizmlarining ahamiyati ham ortib boradi. Amaliyotda hadya shartnomasi orqali ko‘chmas mulk, uy-joy va yer uchastkalarini o‘tkazish holatlari keng tarqalgan. Rasmiy notarial tizim ma’lumotlariga ko‘ra [6], fuqarolar tomonidan tuziladigan shartnomalarning sezilarli qismi mulkni rasmiylashtirishga oid bitimlardan iborat bo‘lib, ularning ichida hadya shartnomasi muhim ulushni tashkil etadi. Bu esa ushbu institutning amaliy ahamiyatini yanada oshiradi. Biroq tahlillar shuni ham ko‘rsatadiki, hadya shartnomasi bilan bog‘liq ayrim muammolar mavjud. Birinchi navbatda, huquqiy savodxonlik darajasining yetarli emasligi sababli ayrim fuqarolar shartnomaning huquqiy oqibatlarini to‘liq anglamasdan uni tuzish holatlari uchraydi. Natijada keyinchalik nizolar kelib chiqishi mumkin. Oliy sud amaliyoti tahliliga ko‘ra [7], fuqarolik nizolarining taxminan 5 % atrofida qismi mulkni o‘tkazish va hadya shartnomalari bilan bog‘liqdir. Shuningdek, hududiy tafovutlar ham muhim

muammo sifatida qayd etiladi. Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, shaharlarda huquqiy bitimlarni rasmiylashtirish darajasi qishloq hududlariga nisbatan 10–15 % yuqori. Bu holat ayollarning mulkiy huquqlarini to'liq amalga oshirishda hududlar kesimida tengsizlik mavjudligini ko'rsatadi. Qishloq hududlarida huquqiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi ushbu farqni yanada kuchaytiradi.

Xalqaro indikatorlar ham gender tengligi va iqtisodiy huquqlarni ta'minlash borasida O'zbekistonda ijobiy o'zgarishlar borligini tasdiqlaydi. UN Womenning gender tenglik bo'yicha metodologik baholashlarida O'zbekiston so'nggi yillarda iqtisodiy ishtirok va huquqiy imkoniyatlar bo'yicha ijobiy progress ko'rsatgan [8]. Bu esa milliy siyosatning xalqaro standartlarga moslashib borayotganini anglatadi.

Hadya shartnomasining ayollar huquqlarini ta'minlashdagi eng muhim jihatlaridan biri - u orqali ayollarning mulkka mustaqil egalik qilish imkoniyatining kengayishidir. Bu jarayon nafaqat iqtisodiy mustaqillikni, balki ijtimoiy barqarorlikni ham kuchaytiradi. Chunki mulk egaligi ayollarning jamiyatdagi mavqeini mustahkamlaydi va ularning qaror qabul qilish jarayonlaridagi ishtirokini oshiradi. Biroq mavjud tahlillar shuni ko'rsatadiki, hadya shartnomasi institutini yanada samarali qilish uchun huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish zarur. Xususan, fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirish, notarial xizmatlarni soddalashtirish va ayollar uchun huquqiy maslahat xizmatlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, hadya shartnomasi ayollarning mulkiy huquqlarini ta'minlashda samarali huquqiy vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, amaliyotda mavjud ayrim muammolar ushbu institutni yanada takomillashtirish va uni jamiyat ehtiyojlariga moslashtirish zarurligini ko'rsatadi. Ayollarning mulkiy huquqlarini mustahkamlash esa gender tengligini ta'minlash va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri bo'lib qolmoqda.

Muhokama.

Hadya shartnomasi orqali ayollarning mulkiy huquqlarini ta'minlash masalasi fuqarolik huquqi tizimida nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy

ahamiyatga ega murakkab institut sifatida namoyon bo'ladi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, hadya shartnomasi amaliyotda keng qo'llanilayotgan bo'lsa-da, uning ayollar manfaatlarini to'liq ta'minlashdagi samaradorligi bir qator omillarga bog'liq.

Birinchidan, hadya shartnomasining ijobiy jihati sifatida uning oddiy va tez rasmiylashtirilishi, mulkni bepul o'tkazish imkonini berishi hamda oilaviy munosabatlarda keng qo'llanilishi qayd etiladi. Bu ayollarning ko'plab hollarda uy-joy, yer uchastkasi yoki boshqa mulk obyektlariga egalik qilish imkoniyatini oshiradi. Shu jihatdan, hadya shartnomasi ayollarning iqtisodiy mustaqilligini shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchidan, amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, hadya shartnomasi ko'pincha oilaviy muhitda tuziladi va bu jarayonda ijtimoiy omillar katta rol o'ynaydi. Ayrim hollarda ayollarning huquqiy qaror qabul qilishdagi mustaqilligi yetarli darajada bo'lmasligi mumkin, bu esa ularning mulkiy manfaatlariga salbiy ta'sir ko'rsatish ehtimolini oshiradi. Demak, huquqiy mexanizm mavjud bo'lsa-da, ijtimoiy bosim omili amaliy samaradorlikni pasaytiruvchi asosiy omillardan biri bo'lib qolmoqda.

Uchinchidan, huquqiy savodxonlik darajasi ham muhim muammo sifatida namoyon bo'ladi. Ko'plab fuqarolar, jumladan ayollar ham hadya shartnomasining huquqiy oqibatlarini to'liq anglamasligi natijasida keyinchalik nizolar yuzaga kelishi mumkin. Bu holat, ayniqsa, mulkni qaytarib olish, shartnomani haqiqiy emas deb topish kabi sud jarayonlarida yaqqol ko'zga tashlanadi.

To'rtinchidan, hududiy tafovutlar hadya shartnomasi institutining samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shahar hududlarida huquqiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati yuqori bo'lsa, qishloq hududlarida bu imkoniyatlar nisbatan cheklangan. Natijada ayollarning mulkiy huquqlarini rasmiylashtirish darajasida nomutanosiblik yuzaga keladi. Bu esa gender tenglikning hududlar kesimidagi farqlanishini kuchaytiradi.

Beshinchidan, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar va raqamlashtirish jarayonlari hadya shartnomalarini rasmiylashtirishni

soddalashtirishga xizmat qilmoqda. Notarial tizimning raqamlashtirilishi, elektron xizmatlarning kengayishi va huquqiy axborotga kirish imkoniyatining oshishi ushbu institutning shaffofligini kuchaytiradi. Bu esa ayollarning mulkiy huquqlarini himoya qilishda ijobiy natijalar berishi mumkin.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, hadya shartnomasi ayollarning mulkiy huquqlarini ta'minlashda muhim huquqiy instrument bo'lib qolmoqda. Biroq uning samaradorligi faqat huquqiy normalarga emas, balki ijtimoiy ong, huquqiy madaniyat va hududiy tenglik darajasiga ham bevosita bog'liqdir. Shu sababli, ushbu institutni yanada takomillashtirish uchun kompleks yondashuv zarur hisoblanadi.

Xulosa va takliflar.

O'tkazilgan tahlil va muhokamalar natijasida shuni xulosa qilish mumkinki, hadya shartnomasi fuqarolik huquqida mulkni bepul o'tkazishning muhim huquqiy instituti sifatida ayollarning mulkiy huquqlarini ta'minlashda sezilarli ahamiyat kasb etadi. Ushbu institut ayollarga mulkka egalik qilish, uni tasarruf etish va iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlash imkonini beruvchi muhim huquqiy vosita hisoblanadi. Amaliyot tahlili esa hadya shartnomasi orqali mulk huquqlarini rasmiylashtirish keng tarqalayotganini, biroq bu jarayon hali ham bir qator huquqiy va ijtimoiy muammolar bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Hadya shartnomasi ko'pincha oilaviy munosabatlar doirasida tuzilishi, ayrim hollarda ayollarning qaror qabul qilishdagi mustaqilligi cheklanishi, huquqiy savodxonlikning yetarli emasligi hamda hududiy tafovutlar ushbu institutning to'liq samarali ishlashiga to'sqinlik qiluvchi omillar sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayonlari va huquqiy islohotlar ushbu muammolarni bartaraf etish yo'lida ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu asosda quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, fuqarolarning, xususan ayollarning huquqiy savodxonligini oshirishga qaratilgan tizimli o'quv va targ'ibot ishlarini kuchaytirish lozim. Bu hadya shartnomasining huquqiy oqibatlarini to'liq tushunishga yordam beradi.

Ikkinchidan, notarial xizmatlar va huquqiy maslahat tizimini yanada soddalashtirish hamda raqamlashtirish jarayonlarini kengaytirish zarur. Bu

shartnomalarni rasmiylashtirishda shaffoflikni oshiradi va huquqiy xavflarni kamaytiradi.

Uchinchidan, qishloq hududlarida huquqiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish orqali hududiy tafovutlarni qisqartirish maqsadga muvofiqdir. Bu ayollarning mulkiy huquqlarini teng asosda amalga oshirishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, hadya shartnomasi bilan bog'liq nizolarni kamaytirish maqsadida oldindan huquqiy maslahat berish tizimini kuchaytirish va profilaktik yondashuvni joriy etish lozim.

Xulosa qilib, hadya shartnomasi ayollarning mulkiy huquqlarini ta'minlashda samarali huquqiy vosita bo'lib qolmoqda. Biroq uning to'liq samaradorligini ta'minlash uchun huquqiy, ijtimoiy va institutsional mexanizmlarni yanada takomillashtirish zarur hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 01.05.2023. <https://lex.uz/uz/docs/-6445145>
2. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. 01.03.1997. <https://lex.uz/docs/-111189>
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasi rasmiy ma'lumotlari. www.stat.uz
4. World Bank Gender Data — Uzbekistan. <https://data.worldbank.org>
5. Ijtimoiy fikr Respublika jamoatchilik fikrini o'rganish markazi ma'lumotlari. www.ijtimoiyfikr.uz
6. O'zbekiston Respublikasi Notarial palatasi ma'lumotlari. www.notariat.uz
7. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi — fuqarolik ishlar tahlili. www.sud.uz
8. UN Women Data Hub. www.data.unwomen.org